

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.41-48

УДК 373.2.015.31

ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ**Г. С. ЗАДОРЖНА**, кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки, психології та фахових методик, викладач вищої категорії<https://orcid.org/0000-0001-5527-3725>Email: Agnehka0404@gmail.com

Анотація. У статті здійснено аналіз правової, психологічної, соціальної та педагогічної літератури з проблем правової соціалізації та виховання особистості, уточнено ключові поняття дослідження. Правову соціалізацію особистості визначено як процес, що забезпечує її адаптацію у правовій життєдіяльності суспільства, інтеграцію у правове середовище та правові взаємини, формування правових якостей особистості та її правової активності для адекватного функціонування особистості у правовій реальності.

Взаємодію закладів освіти із сім'єю у правовому вихованні дітей вважаємо складним процесом взаємовпливу цих соціальних інститутів правової соціалізації один на одного, якому властива реалізація зв'язків і відносин суспільної установи і малої групи, головною метою якої стає ефективне правове виховання дитини на етапі переходу з дошкільного в молодший шкільний вік.

Під правовою вихованістю дітей і молоді розуміємо особистісне утворення, що визначається ступенем володіння правовими уявленнями про власні права й обов'язки та права інших людей, сформованістю ставленням до права і правового закону як до цінностей, оволодіння навичками використовувати свої права, виконувати обов'язки і дотримуватися заборон протиправної поведінки в соціумі.

Результати дослідження та їх обговорення свідчать про динамічні позитивні зміни показників сформованості правової вихованості дітей і молоді експериментальних груп під впливом впроваджених заходів в освітній процес щодо профілактики порушень прав дитини в сім'ї та соціумі.

Ключові слова: права, правове виховання, правова соціалізація, наступність у правовому вихованні дітей і молоді, правосвідомість особистості.

Актуальність (Introduction). В умовах інтегрування України до європейського освітнього простору формування соціально зрілої, вільної особистості, яка володіє правовими знаннями, поважає право і законність, уважає їх вищими соціальними цінностями, реалізовує власну громадянську активність у правомірній поведінці, є стратегічним напрямом державної політики. Це відображено в державних документах: Конституції України, Сімейному і Цивільному кодексах, Законах України «Про громадянство України», «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Концепції виховання дітей та молоді у національній системі

освіти, Концепції громадянської освіти та виховання в Україні, Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді», Національній програмі правової освіти населення, Державній соціальній програмі «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Аналіз наукової літератури свідчить про значний інтерес учених до вивчення психолого-педагогічних аспектів правової соціалізації молодого покоління, формування правосвідомості та правової культури дітей і молоді, а саме: педагогічні основи політико-правової, громадянської,

суспільствознавчої освіти в Україні (В. Арешонков, В. Андрейцев, Т. Ліхневська та ін.); правової культури, громадянської свідомості, правового менталітету, їх взаємозв'язок і значення в педагогічному процесі (В. Денисов, В. Годованець, В. Головченко, О. Прудникова та ін.); правова культура в сучасних умовах розбудови демократичного суспільства (Є. Аграновська, М. Горшенєва, І. Іванніков, О. Костенко, Н. Плахотнюк, Д. Проков'єва, В. Сальніков, О. Скакун, В. Тацій, Є. Федика, В. Федорін та ін.); сутність і специфіка правової освіти й культури школярів (В. Дубровський, Г. Давидов, В. Квасов, І. Котюк, В. Оржеховська, М. Подберезський, О. Пометун, Т. Ремех, Л. Твердохліб, Н. Ткачова, М. Фіцула, М. Щербань та ін.) [1 – 5].

Важлива роль у формуванні правосвідомої особистості належить процесам правової соціалізації та правового виховання дітей і молоді, створенню умов для адаптації молодого покоління до суспільно-правових норм і цінностей, формуванню гуманістично зорієнтованої, законослухняної особистості з розвиненим правовим світоглядом, громадянськими якостями, почуттям власної гідності, поваги до закону, відповідального ставлення до прав і свобод інших людей.

Мета (Purpose). Метою статті є обґрунтування особливостей формування правосвідомої особистості в контексті соціалізації та правового виховання дітей і молоді. Головним завданням дослідження є підтвердження ефективності правового виховання дітей і молоді, в залежності від цілеспрямованої і систематичної роботи педагогів і батьків, спрямованої на підвищення власної правової культури.

Методи (Methods). Аналіз, синтез, узагальнення.

Результати (Results). *Правову соціалізацію особистості* визначено як процес, що забезпечує її адаптацію у правовій життєдіяльності суспільства, інтеграцію у правове середовище та правові взаємини, формування

правових якостей особистості та її правової активності для адекватного функціонування особистості у правовій реальності [3, с. 39].

Правове виховання дітей і молоді розуміємо як суспільно й особистісно важливий напрям процесу їхньої правової соціалізації, який цілеспрямовано здійснюється у взаємодії сім'ї і закладу освіти та передбачає формування основ правосвідомості особистості дитини, засвоєння уявлень і переконань про норми права із відповідним ставленням до них і практики їх реалізації у повсякденному житті, як детермінанти їхньої правомірної поведінки та профілактики асоціальних учинків [2, 3, 4].

Взаємодію закладів освіти із сім'єю у правовому вихованні дітей і молоді уважаємо складним процесом взаємовпливу цих соціальних інститутів правової соціалізації один на одного, якому властива реалізація зв'язків і відносин суспільної установи і малої групи, головною метою якої стає ефективне правове виховання дитини на етапі переходу з дошкільного в молодший шкільний вік [1, 3, 5].

Наступність у правовому вихованні дітей і молоді розуміємо як спрямованість педагогічного процесу закладів дошкільної і початкової освіти на спільну і єдину мету – виховання дітей і молоді на засадах поваги до прав людини через виховання у них почуття гідності, справедливості, свободи, рівності, а також поваги до інших людей, ставлення до права і правового закону як до цінностей, переведення правових знань на рівень особистісних переконань, формування навичок правомірної поведінки [2, с. 15].

Під *правовою вихованістю* дітей і молоді розуміємо особистісне утворення, що визначається ступенем володіння правовими уявленнями про власні права й обов'язки та права інших людей, сформованістю ставленням до права і правового закону як до

цінностей, оволодіння навичками використовувати свої права, виконувати обов'язки і дотримуватися заборон протиправної поведінки в соціумі [1, 2, 4].

Констатувальний експеримент дослідження складався із двох етапів. На *першому етапі* було виявлено наявність педагогічних знань, теоретичної та практичної підготовки батьків і готовності педагогів до здійснення роботи з правового виховання дітей і молоді та проаналізовано взаємодію між ними. На *другому етапі* здійснювали діагностування рівнів правової вихованості дітей і молоді до та після викладення курсу правознавства. З метою вивчення ставлення батьків до питань правового виховання дітей та виявлення стану їхньої обізнаності в цій галузі, було проведено анкетування, у якому взяли участь 200 респондентів.

Розкриваючи розуміння прав дитини, батьки визначили згідно результатів анкетування, що це гарантовані державою можливості і свободи (25,2%); законодавчо закріплені можливості жити належним чином (18,3%); право на освіту, працю, відпочинок, свободу слова (62,1%); решта батьків не дали відповіді на це запитання. Стосовно обов'язків, які має дитина, батьки вказали на такі: «допомагає мені по господарству, виносить сміття, поливає квіти, мие посуд» – 75,2% респондентів; «поважати старших членів сім'ї» – 13,2% батьків; «виконувати правила поведінки, слухатися батьків» – 23,1%.

Батьки знають, що вдарити дитину означає порушити її права, водночас 69,5% респондентів використовують фізичні покарання, серед яких перевага надається підзатильникам, дітей шльопують, лупцюють; 31,1% вважають таке покарання допустимим в окремих випадках. Лише 10,1% батьків указали на категоричну недопустимість фізичних покарань ні у яких ситуаціях. Серед причин, які спонукають батьків

використовувати покарання вказано такі: «дитина не слухається» (27,1%); «і мене батьки били» (26,4%); «не витримують нерви» (16,3%); «закінчуються аргументи і терпіння» (9,2%); «психологічне напруження після роботи» (6,1%); «порушення норм поведінки» (5,3%); «впертість дитини» (4,1%); «свідомо чинить наперекір батькам» (3,2%) тощо.

Таким чином, проведене серед батьків і вчителів початкових шкіл анкетування щодо їхньої обізнаності з сутністю і особливостями правового виховання дітей надало змогу дійти висновків, що переважна їх більшість потребують підвищення компетентності з правової проблематики та методичних розробок з метою цілеспрямованої організації процесу правового виховання дітей і забезпечення ефективних умов для організації конструктивної взаємодії закладу освіти з сім'ями вихованців.

Надалі вихідний рівень правової вихованості дітей і молоді досліджувався в експериментальній групі (ЕГ) та контрольній групі (КГ), що склалися із 102 осіб, вихованців закладів початкової освіти та 98 осіб, діти після вивчення курсу правознавства. Кількісні результати діагностики рівнів правової вихованості дітей, за визначенням правової соціалізації кожної із груп, було отримано завдяки поділу суми коефіцієнтів усіх показників на їх кількість, що наведено у таблиці 1.

Курс правознавства містив інформацію щодо набуття дітьми та молоддю правових знань з теорії держави і права, основних засад конституційного, адміністративного, цивільного та інших галузей права задля підвищення рівня їх правосвідомості та правової культури, сприяння виробленню умінь орієнтуватися у діючому законодавстві, правильному застосуванню правових норм у конкретних правовідносинах і вирішенні конфліктів. Метою курсу було забезпечення умов для

формування елементів правової культури, правових орієнтирів та правомірної поведінки учнів. Безпосередньо він містив, інформацію про елементи теорії права, основні права, свободи, обов'язки людини та способи їх захисту. Особливу увагу приділено правовому статусу неповнолітніх в цих сферах [5, с.116 – 121].

Задовільний рівень правової вихованості (табл. 1) продемонстрували діти та молодь ЕГ осіб, які відрізнялися недостатніми знаннями своїх основних прав і обов'язків, неусвідомленням їх значення і відмінності, не завжди правильно означали ці категорії словами; у цих дітей загалом були наявні знання норм правомірної поведінки у соціумі (в сім'ї, закладі освіти, у громадських місцях), але вони не завжди розуміли необхідність їх

дотримання у різних соціальних ситуаціях; емоційно реагували на порушення своїх прав, але не завжди виявляли повагу до прав і свобод інших людей, не завжди правильно оцінювали поведінку інших людей з позиції дотримання чи порушення правових норм, уміння відчувати межі припустимої поведінки і давати морально-правову оцінку порушенням прав дітей виявляли ситуативно; аналізували вчинки з позиції дотримання чи недотримання морально-правових норм лише за допомогою дорослого; виявляли не завжди позитивні характеристики індивідуальної поведінки, лише подекуди демонстрували уміння реалізовувати правомірну поведінку в повсякденній діяльності, загалом уміли узгоджувати свої дії, поведінку з іншими, проте діяли таким чином лише за підказки дорослого.

Таблиця 1

Рівні вихованості дітей і молоді за визначенням особливостей їх соціалізації та правового виховання (у%)

Показник и	Груп и	Рівні		
		Достатн ій	Задовільн ий	Низьк ий
Знання основних понять із права	ЕГ	15,6	31,8	52,6
	КГ	63,3	21,4	15,3
Розуміння щодо порушень прав своїх та інших дітей	ЕГ	17,8	37,6	44,6
	КГ	64,3	17,8	17,9
Повага до прав і свобод інших	ЕГ	16,1	27,8	56,1
	КГ	66,4	17,9	16,6
Оцінка поведінки інших людей з позиції дотримання правових норм	ЕГ	24,1	35,5	40,4
	КГ	50,6	25,8	23,6
Уміння відчувати межі припустимої поведінки	ЕГ	28,1	28,7	43,2
	КГ	50,8	19,9	29,3

© Г. С. Задорожна

Надання морально-правової оцінки порушенню прав дітей	ЕГ	11,4	38,5	50,1
	КГ	52,1	27,8	20,1
Ставлення дітей до різних життєвих подій морально-правового характеру	ЕГ	19,9	29,4	50,6
	КГ	60,2	19,7	20,4
Особливості індивідуальної поведінки дитини	ЕГ	24,4	37,2	38,4
	КГ	48,3	27,1	24,5

Низький рівень правової вихованості (табл. 1) засвідчує відсутність знань своїх основних прав і обов'язків, неусвідомлення їх значення і відмінності, невміння означити ці категорії словами; ці діти мали поверхневі знання норм правомірної поведінки у соціумі (в сім'ї, закладі освіти, у громадських місцях), не розуміли необхідності їх дотримання у різних соціальних ситуаціях; не реагували на порушення прав, не виявляли повагу до прав і свобод інших людей; не вміли правильно оцінювати поведінку інших людей з позиції дотримання чи порушення правових норм, не відчували межі припустимої поведінки; не давали морально-правову оцінку порушенням прав дітей; не вміли аналізувати вчинки з позиції дотримання чи недотримання морально-правових норм; виявляли негативні характеристики індивідуальної поведінки, не вміли реалізовувати правомірну поведінку в повсякденній діяльності, узгоджувати свої дії, поведінку з іншими.

В КГ осіб (табл. 1) представлено результати *достатнього рівня правової вихованості* в дітей та молоді, що характеризується повними і усвідомленими знаннями своїх основних прав і обов'язків, усвідомленням їх значення і відмінності,

означення цих категорій словами; обізнаністю дітей із нормами правомірної поведінки в соціумі (в сім'ї, закладі освіти, у громадських місцях), розуміння необхідності їх дотримання у різних соціальних ситуаціях; відповідним емоційним відгуком дитини на порушення своїх прав та прав інших дітей, повагою до прав і свобод інших, адекватною оцінкою поведінки інших людей з позиції дотримання правових норм, умінням відчувати межі припустимої поведінки, давати морально-правову оцінку порушенням прав дітей; умінням аналізувати вчинки з позиції дотримання чи недотримання морально-правових норм, виявленням позитивних характеристик індивідуальної поведінки дитини, вмінням реалізовувати правомірну поведінку в повсякденній діяльності, узгоджувати свої дії, поведінку з іншими. Таким чином, результати констатувального експерименту підтвердили необхідність не лише уточнення і розширення уявлень про права у дітей і молоді, а й приведення їх у систему на засадах наступності.

В процесі формування правосвідомої особистості в контексті соціалізації та правового виховання дітей і молоді серед методів і прийомів для ознайомлення дітей з їх правами педагоги використовували такі:

«бесіди», «читання художньої літератури», «ілюстрації», «дидактичні ігри», «перегляд презентацій», «приклад інших людей або власний», «розповідь», «притчі, легенди, казки й оповідання», «сюжетно-рольові ігри».

В правовій підготовці дітей також було задіяно клуб «Батьківська академія», засідання яких проводилися один раз на квартал. Тематика кожного засідання клубу узгоджувалася із бажаннями і пропозиціями батьків дітей. Тривалість засідання клубу годину – півтори (час міг варіюватися залежно від питань, які обговорювалися, кількості учасників, глибина усвідомлення ними власної проблеми тощо). Організація клубів для батьків сприяла розумінню ними особливостей сімейного виховання дітей, умінню обрати оптимальні способи взаємодії з ними, умінню ставати на позицію дитини, бачити проблему її очима, умінню налагоджувати тісні емоційні контакти з дитиною, як стають джерелом її переживань, активізувати комунікації у родинному колі.

Ще одним важливим напрямом роботи з сім'ями дітей і молоді була профілактика порушень прав дитини в сім'ї. Запропонована робота з сім'ями сприяла тому, що батьки мали змогу порівняти власний досвід з позиціями інших батьків, які використовують у сімейному вихованні дітей методи і прийоми, які не травмують їхню психіку. Після цього педагогами у співпраці із соціальними працівниками було виокремлено групи ризику для проведення тематичних психологічних консультацій для батьків, що дозволило створити дискусійний рефлексивний простір для оптимізації виховного процесу і зміни способу впливу батьків на власну дитину.

Така робота у групах, організована психологом і соціальним педагогом, дозволила батькам розширити межі їхнього сприйняття проблеми правового виховання дитини,

зокрема застосування методів покарань, по-іншому поглянути на неї, а відтак – і краще зрозуміти негативний вплив на психіку дитини. Завдяки інформації, отриманій від психолога, а також можливості обговорити проблемні ситуації з іншими батьками, актуалізується розуміння того, що агресивна поведінка дорослого стає для дитини предметом для наслідування. Помічено, що в найбільшій мірою агресія виражається у дошкільників у грі з ляльками, а у молодших школярів – стосовно молодших і більш слабких дітей та тварин. Як стверджують психологи, першопричиною виникнення проблем у дітей є нелюбов, неприязнь з боку батьків, які викликають у дитини відчуття беззахисності, власної непотрібності і відповідно агресивні прояви.

Основними темами, які пропонували психолог і соціальний педагог сім'ям групи ризику для консультацій, стали: «Значення батьківської любові для становлення психічно здорової особистості дитини»; «Питання, пов'язані з проявами агресивної поведінки дитини»; «Караючи, подумай: навіщо?»; «Причини емоційних переживань дітей»; «Покарання без приниження»; «Жорстокість у сім'ї»; «Щасливий той, хто щасливий у себе вдома». Паралельно цих батьків навчали використовувати індуктивні методи (похвалу, пояснення дитині наслідків її вчинку, обґрунтування вимог тощо) управління поведінкою дитини, а також проводили корекційну роботу з дітьми, які звикли до травмуючих способів спілкування з батьками і не сприймають інших форм взаємодії.

Організована таким чином педагогічна взаємодія сприяла підвищенню рівня психолого-педагогічної обізнаності батьків із питань правового виховання дітей, і підтвердила положення про те, що ефективність правового виховання дітей залежить від цілеспрямованої і

систематичної роботи педагогів і батьків, спрямованої на підвищення власної правової культури.

Таблиця 2

Рівень сформованості правової вихованості дітей і молоді

Рівень розвитку	ЕГ осіб		КГ осіб
	До експерименту	Після експерименту	
Достатній	26 осіб (25,49%)	81 особи (79,41%)	77 осіб (78,58 %)
Задовільний	43 особи (42,16%)	12 осіб (11,76%)	23 особи (23,47%)
Низький	31 осіб (30,39%)	7 осіб (6,86%)	--

Прикінцевий етап експерименту (табл. 2) засвідчив позитивну динаміку рівнів правової вихованості дітей і молоді ЕГ осіб у порівнянні з КГ респондентів. Зокрема, кількість досліджуваних в експериментальній групі з достатнім рівнем правової вихованості збільшилася на 53,92%, із задовільним рівнем зменшилася на 30,4 %, а з низьким рівнем – на 23,53%. Математична обробка отриманих кількісних результатів діагностування рівнів правової вихованості дітей і молоді засвідчила статистичну значущість позитивних зрушень, що відбулися в результаті застосування методів і прийомів для їх ознайомлення з правовою відповідальністю, правами та обов'язками.

Висновки і перспективи (Discussion). Заключні зрізи, зроблені на прикінцевому етапі дослідження, засвідчили збільшення кількості дітей і молоді з достатнім рівнем правової вихованості в експериментальній групі, на відміну від контрольної. Математична обробка отриманих результатів на прикінцевому етапі експерименту підтверджують невинновість у розбіжності результатів оцінювання дітей контрольної та експериментальної груп, і доводять, що зміни, які відбулися у рівнях правової вихованості дітей і молоді в експериментальній групі, є достовірними і статистично значущими.

Проведене дослідження не претендує на вичерпний розгляд усіх

аспектів означеної проблеми. Подальшого наукового дослідження потребує правове виховання дітей в різновікових групах закладів дошкільної освіти та малокомплектних початкових школах, а також підготовка майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до правового виховання дітей.

Список використаних джерел

1. Алексєєнко Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики : наук.-метод. посіб. Київ : Педагогічна думка, 2007. 152 с.
2. Задорожна Г. С. Правове виховання особистості дитини: поняття, сутність, особливості. Педагогічний часопис Волині : науковий журнал. –Луцьк : СЛУ імені Лесі Українки, 2017. С.12–18.
3. Омельчук І. А. Поняття та основні фактори формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини. Університетські наукові записки. 2011. №4. С. 38–44.
4. Сердюк І. В. Взаємодія права та моралі в історії філософсько-правової думки. Філософські та методологічні проблеми права. 2015. № 1–2. С. 97–105.
5. Ткаченко Ю. М. Морально-правове виховання дітей у сім'ї як соціально-педагогічна проблема. Науковий пошук молодих дослідників. Соціально-педагогічні науки : збірник наукових праць студентів. 2012. № 6. (Ч. І). Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». С. 116 –121.

Reference

1. Alekseenko T.F. (2007) Socialization of the individual: opportunities and risks: scientific method. way. Kyiv: Pedagogical Thought, 2007. 152 p.
2. Zadorozhna G.S. (2017) Legal education of the child's personality: concept, essence, features. Volyn Pedagogical Journal: Scientific Journal. – Lutsk: Lesya Ukrainka National University, 2017. P.12–18.
3. Omelchuk I.A. (2011) The concept and main factors in shaping the legal awareness of young people about human rights and freedoms. University scientific notes. 2011. №4. Pp. 38–44.
4. Serdyuk I.V. (2015) The interaction of law and morality in the history of philosophical and legal thought. Philosophical and methodological problems of law. 2015. № 1–2. Pp. 97–105.
5. Tkachenko Y.M. (2012) Moral and legal education of children in the family as a socio-pedagogical problem. Scientific search for young researchers. Socio-pedagogical sciences: a collection of scientific works of students. 2012. № 6. (Part I). Luhansk: Taras Shevchenko Lviv National University. Pp. 116 –121.

FORMATION OF LEGAL CONSCIOUS PERSONALITY IN THE CONTEXT OF SOCIALIZATION AND LEGAL EDUCATION OF CHILDREN AND YOUTH

A. S. Zadorozhna

Abstract. *The article analyzes the legal, psychological, social and pedagogical literature on the problems of legal socialization and education of the individual, clarifies the key concepts of the study. Legal socialization of the individual is defined as a process that ensures its adaptation in the legal life of society, integration into the legal environment and legal relations, the formation of legal qualities of the individual and his legal activity for adequate functioning of the individual in legal reality. The interaction of educational institutions with the family in the legal education of children is considered a complex process of interaction of these social institutions of legal socialization on each other, which is characterized by the implementation of ties and relations of public institutions and small groups. preschool in primary school age. Under the legal upbringing of children and youth we understand personal education, which is determined by the degree of mastery of legal ideas about their own rights and responsibilities and the rights of others, formed attitude to law and legal law as values, mastery of skills to exercise their rights, perform duties and adhere to prohibitions of illegal behavior in society. The results of the study show a dynamic positive changes in the formation of legal education of children and youth of experimental groups under the influence of implemented measures in the educational process for the prevention of violations of children's rights in the family and society.*

Key words: *rights, legal education, legal socialization, continuity in the legal education of children and youth, legal awareness of the individual.*